

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A.

Όμως το να αισθανθεί κανείς αυτά τη στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για τον λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό είναι) το μέσον και το άριστο, το οποίο ακριβώς έχει σχέση με την αρετή. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον. Η αρετή λοιπόν αναφέρεται στα συναισθήματα και στις πράξεις, στα οποία η υπερβολή αποτελεί σφάλμα και κατακρίνεται, το ίδιο και η έλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το σωστό· και τα δύο αυτά έχουν σχέση με την αρετή. Επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας, αφού βέβαια έχει για στόχο της το μέσον.

B. 1. Για να μπορέσει να διατηρηθεί η μεσότητα στα συναισθήματα, που είναι και το «ἄριστον», πρέπει να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχήμα που προσδίδει έμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για δεοντολογικούς κανόνες – γι' αυτό και επαναλαμβάνεται συνεχώς ή εννοείται το «δεῖ» – που μας κατευθύνουν προς την ηθικά ορθή πράξη. Η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και επίπονη προσπάθεια. Αυτοί οι κανόνες είναι:

α. «ὅτε δεῖ»: η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

β. «ἐφ' οἷς (δεῖ)»: τα πράγματα, οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

γ. «πρὸς οὓς (δεῖ)»: οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

δ. «οὐ ἔνεκα (δεῖ)»: ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,

ε. «ὥς δεῖ»: ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, ο Αριστοτέλης σκόπιμα επαναλαμβάνει ή εννοεί τύπους του ρήματος «δεῖ» («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)», «ὅτε δεῖ», ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὐ ἔνεκα (δεῖ)», «ὥς δεῖ»), για να δώσει δεοντολογικό περιεχόμενο στο κείμενο και να κατευθύνει τους ανθρώπους προς την ηθικά ορθή συμπεριφορά. Πώς όμως καθορίζεται η ηθικά ορθή συμπεριφορά; Κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο. Τα κριτήρια λοιπόν αυτά είναι τα εξής:

α. **οι γραπτοί νόμοι της πόλης-κράτους:** αυτοί ήταν άλλωστε που καθόρισαν τη στάση του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πλατωνικό διάλογο *Κρίτων*, όταν του προτάθηκε να δραπετεύσει,

β. **η παράδοση:** οι άγραφοι νόμοι, τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή, που προβάλλονταν, υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς, γ.

η λογική, δηλαδή ο ορθός λόγος: η λογική και ιδιαίτερα η λογική του φρόνιμου ανθρώπου υποδεικνύει την ενδεδειγμένη συμπεριφορά (η έννοια της λογικής θα αναφερθεί στη 10^η ενότητα).

Παρόμοια με αυτά των αρχαίων Ελλήνων κριτήρια ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και των σύγχρονων Ελλήνων. Έτσι κι εμείς ρυθμίζουμε τη συμπεριφορά μας ανάλογα με τους γραπτούς νόμους του κράτους και τους άγραφους νόμους, που απορρέουν από τις λαϊκές μας παραδόσεις, τις ιστορικές μας καταβολές και τη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα κριτήρια αυτά συμπεριφοράς, που μας φέρνουν πιο κοντά στη μεσότητα, δεν μένουν σταθερά, αλλά μεταβάλλονται σε περιεχόμενο, ανάλογα με την κοινωνία, την εποχή, τον τόπο, τα πρότυπα και άλλους παράγοντες. Επομένως, προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος, ο οποίος οφείλει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

B2.

✓ Ο συλλογισμός

1^η προκείμενη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό

(«τὸ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται»)

2^η προκείμενη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή

(«ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας

(«μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή»).

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η αρετή ορίζεται ως «κάποια» (τις) μεσότητα, διατηρεί δηλαδή την υποκειμενικότητα στον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και απόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητες.

B 3.

«Ἔστιν ἄρα... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Μετά από εννέα ενότητες, στις οποίες ο Αριστοτέλης μας παρουσίαζε βήμα-βήμα τα γνωρίσματα της ηθικής αρετής, έρχεται στη 10^η ενότητα να μας δώσει ως συμπέρασμα («ἄρα») τον **πλήρη ορισμό της αρετής**. Είναι, λοιπόν, η αρετή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

Η **αρετή**, λοιπόν, είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στα ζώα και στα πράγματα. Δεν είναι, επομένως, αποκλειστικά και μόνο μια ηθική ιδιότητα που απορρέει από την επανάληψη ηθικών ενεργειών, αλλά επίσης η ικανότητα, το προτέρημα των έμψυχων ή των άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και να επιτελούν με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένα από τη φύση.

Η ανάλυση των γνωρισμάτων της **αρετής**, όπως αυτά δίνονται μέσα από τον ορισμό της:

Οριστέα έννοια: Αρετή

- Έννοια γένους:

α. «ἔξις»: ο όρος προέρχεται από το θέμα του μέλλοντα («ἔξω») του ρήματος «ἔχω». Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η «ἔξις» είναι το προσεχές γένος της **αρετής** και δίνει στον όρο ηθικό περιεχόμενο: είναι το μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που προκύπτει από συνήθεια ή επαναλαμβανόμενη άσκηση. Η ποιότητα, λοιπόν, των ἔξεων εξαρτάται από την ποιότητα των ενεργειών μας. Άρα, δεν αρκεί να χαρακτηρίζουμε τις αρετές ἔξεις, αφού αυτές διακρίνονται σε καλές και κακές, αλλά να βρούμε το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά που τις διαφοροποιεί από τις άλλες ἔξεις.

β. «προαιρετική»: είναι η ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1111b - 1112a), που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει ο άνθρωπος σωστή επιλογή ενεργειών και να κατακτήσει το μέτρο αποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή και την έλλειψη. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία αξία για τον άνθρωπο.

- ✓ **Η «προαίρεσις»** αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής.

Οι άλλοι δύο όροι είναι:

- ✓ ο άνθρωπος να έχει **συνείδηση της πράξης** του («είδως») και
- ✓ να την πραγματοποιεί με **σιγουριά και σταθερότητα** («βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από τον φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἔὰν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔὰν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1105 a 30-31).

- **Ειδοποιός διαφορά:**

γ. «ἐν μεσότητι οὖσα»: η μετοχή συνάπτεται στον όρο «ἐξίς» και προσθέτει την ειδοποιό διαφορά στον ορισμό της αρετής. Δεν πρόκειται για οποιαδήποτε ἐξή, αλλά για ἐξή που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς».

- ✓ **Τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»):** το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμᾷ διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

δ. «τῇ πρὸς ἡμᾶς»: η μεσότητα προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια. Αυτό προκύπτει ως εξής: αφού η αρετή είναι ἐξή, δεν είναι μια οποιαδήποτε ἐξή, αλλά ἐξή που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς», η οποία σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του, οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες.

ε. «ὥρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»: το μετοχικό αυτό σύνολο συνάπτεται στον όρο «ἐν μεσότητι» και δίνει τα κριτήρια προσδιορισμού της υποκειμενικής μεσότητας με τα οποία περιορίζεται το υποκειμενικό στοιχείο και κερδίζει

σε αντικειμενικότητα. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο κοινός κανόνας, που θα εξασφαλίσει το στοιχείο της αντικειμενικότητας στην ανθρώπινη αυτή ιδιότητα, είναι **η ανθρώπινη λογική, ο ορθός λόγος**. Προχωρεί μάλιστα με ακόμη αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δεν μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο **η λογική του φρόνιμου ανθρώπου**, του ανθρώπου που «βουλεύεται εὖ» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1141 b 10). Συγκεκριμένα, οι έννοιες «λόγος» και «φρόνιμος» έχουν το εξής περιεχόμενο:

- ✓ **«λόγος»:** ο λόγος - φρόνηση αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή, αφού με αυτόν ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις κακές πράξεις. Το άλλο στάδιο είναι ο νόμος, που συνηθίζει τους ανθρώπους να ενεργούν ενάρετα ως πολίτες. Άρα, ο λόγος βοηθά τον νόμο να τελειοποιεί το έργο του.
- ✓ **«φρόνιμος»:** η φρόνηση συνδέεται με τον λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεί να καθοριστεί με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμό τους παίζει ρόλο τόσο ανθρώπινη λογική όσο και η εποχή, η

κοινωνία, τα πρότυπα των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται.

Στο τέλος του κειμένου δίνεται με πληρότητα ο ορισμός της μεσότητας. «**Μεσότης δὲ δύο κακιῶν... καὶ αἰρεῖσθαι.**»

Η μεσότητα λοιπόν βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης. Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα.

B4. Λ – Σ – Λ – Λ – Λ – Σ – Λ – Λ – Λ – Λ

B5. ἐλεῆσαι - ἡσθῆναι - ἔστι - ὀρίσειεν - ψέγεται - εἵκαζον – πεπερασμένου - σκοποῦ - ὑπερβολή - ἔλλειψις

Γ1.

Κατέβηκα χθες στον Πειραιά μαζί με τον Γλαύκωνα το γιο του Αρίστωνος, και για να προσευχηθώ στη θεά και συγχρόνως γιατί θέλησα να δω πώς θα έκαναν τη γιορτή, επειδή πράγματι για πρώτη φορά θα πανηγύριζαν. Πολύ ωραία λοιπόν μου φάνηκε ότι ήταν και η πομπή των ντόπιων, καθόλου όμως πίσω δεν έμεινε σε μεγαλοπρέπεια και η πομπή των Θρακών. Αφού λοιπόν προσευχηθήκαμε και είδαμε (την τελετή), γυρίζαμε για

την πόλη. Μόλις όμως μας είδε από μακριά να ξεκινούμε για το σπίτι ο Πολέμαρχος, ο γιος του Κεφάλου, πρόσταξε το δούλο του, αφού τρέξει, να μας παρακαλέσει να τον περιμένουμε. Και από πίσω μου ο δούλος, αφού (με) τράβηξε από το ρούχο, είπε: Σας παρακαλεί ο Πολέμαρχος να περιμένετε. Και εγώ γύρισα και τον ρώτησα πού ήταν. Αυτός, (μου) είπε, έρχεται από πίσω. Όμως περιμένετε. Θα τον περιμένουμε, είπε ο Γλαύκων. Και σε λίγο έφτασαν ο Πολέμαρχος και ο Αδείμαντος, ο αδερφός του Γλαύκωνα, και ο Νικήρατος, ο γιος του Νικίου, και μερικοί άλλοι, που γύριζαν από την τελετή.

Γ2.

- ✓ **κατέβην:** κατάβηθι
- ✓ **ἄγοντες:** ἤξο
- ✓ **ἐφαίνετο:** πέφανσαι, πέφηνας
- ✓ **ἀπῆμεν:** ἄπιθι
- ✓ **κατιδών:** καθορῶ, καθορώη
- ✓ **μετεστράφην:** μετεστράφθαι
- ✓ **ἡρόμην:** ἠρωτηκότες εἶητε - εἶτε
- ✓ **πρῶτον:** ἐνί
- ✓ **Πειραιᾶ:** Πειραιέως - Πειραιῶς
- ✓ **Θραῖκες:** Θρακί

Γ3α.

προσευξόμενος: επιρρηματική τελική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος (ἐγώ) ως επιρρηματικός προσδιορισμός του σκοπού στο ρ. κατέβην

βουλόμενος: επιρρηματική αιτιολογική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος (ἐγώ) ως επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο ρ. κατέβην.

*** έχουμε παράλλαξη: οι δύο μετοχές που δηλώνουν αίτιο (τελικό: **προσευξόμενος** και αναγκαστικό: **βουλόμενος**) ενώνονται παρατακτικά με το τέ - καί.

εἶναι: ειδικό απαρέμφατο ως αντικείμενο του ρ. ἔδοξεν με ταυτοπροσωπία

ώρμημένους: κατηγορηματική μετοχή από τη μετοχή κατιδών που αναφέρεται στο αντικείμενό της ἡμᾶς.

μου: γενική της αφετηρίας από το τοπικό επίρρημα ὀπισθεν.

Γ3β. **κατιδών:**

- επιρρηματική χρονική μετοχή που δηλώνει το προτερόχρονο συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος ἐκέλευσεν
- ἐπεὶ(δή) κατεῖδε ὁ Πολέμαρχος...

(μονάδες 2)

Γ3γ.

✓ από το ἐκέλευσε:

- ὦ παῖ, δραμὼν κέλευσον (τούτους) περιμεῖναι ἐμέ (με)

✓ από το *κελεύσαι*:

- περιμείνατε έ

(μονάδες 3)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΑΡΑΤΖΙΩΤΟΥ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ